नं. ५२९५

कात्यायनी तन्त्र टीका
मन्त्र व्याख्या प्रकाशिका

कर्ता श्रीनील कण्ठः

पत्र. १४ — सं. x

विषय. तन्त्र मू.

कात्यायनीतंत्रमंत्रव्याख्या प्रकाशिका
टीका

५२९५

5295
F.=14
Complete

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ श्रीगुरुलोगिरीशपाणिगिरिशैले मातामहं तां च तातं तनयां यातो सर्वस्य यत्प्रभावाद्धं दे
पर्णीं त्वंनो तगिरिजां तां १ ये वंतिस्मुतिमौलिसारसिकाय ज्ञानप्रवेपरे स्वर्वा मा थरमाधुरमाधुरी
परिचये संरभिणं सं नते २ अस्माकं तु तदेवलोचनचमत्कारायभूयाच्चिरं शैलेयाचलकंदरोदर
रीखेलन्महमेनं वपुः ३ मेनं मन्नीरूपमिति वाक्योर्थः मेनायां भवं मैनमन्नमारूपमिति निगूढोर्थः श्री
मन्नृसिंहवतीलक्ष्मीमातरं देशिकोत्तमां पितरं रङ्गनाथाख्यं देशिकोत्तममाश्रये ४ शैवोपनाम
कोविज्ञो नीलकंठोभिधानतः सप्तशती सप्तशतमंत्रसंख्याविभाजके ५ कात्यायनीतंत्रमध्येप
ठलाना विरोधिनी व्याख्यां करोति शिवयोर्लीलामायशनतानुदे ६ अथेदं सप्तशतीस्तोत्रं मार्कंडेय
उवाचेत्यारभ्य सावर्णिर्भविता मनुरित्यंतं त्रयोदशाध्यायात्मकं मार्कंडेयपुराणांतर्गतं सर्वकामदं येन
केनचिन्निर्मितं किं तु वेदवदनाद्येव तदुक्तं भुवनेश्वरीसंहितायां यथा वेदो ह्यनादिर्हि तद्वत्सप्तशती
स्मृतेति मेरुतंत्रेपि सप्तशत्यास्तु सकलं तन्त्रवेद्भ्यो हमेव हि पादानेपीह रिवैं लिखेत्पर्थं तत्प्रजाप
तिः व्यासस्तु यो शाकवेति कोऽसंशा मितरे जनाइति व्यासेन प्रकटीकृतत्वात् व्यासकृतमिति लोके
व्यवहारः रुद्रयामलेपि श्रालिगतमे देव्या माहात्म्यं सर्वसिद्धिदं वाकोरथैरेवपयैरवसप्तशत्या
त्मकं स्मृतं सविशेषं परं साक्षात् चित्सुक्तिमद्धिमाश्रयं तात्पर्यगत्यात् न तत्त्वं निर्विशेषविदाश्रयमि
ति तत्रास्य स्तोत्रस्य सप्तशती सप्तशतीचेति नामद्वयं तत्र द्युत्पत्तिर्मेरुतंत्रे सप्तशत्याश्चरित्रे तु प्रथमे

का॰त॰
१

पप्तजो मुनिः छंदो गायत्र्यादि नं महाकालीत देवता वाग्वीजं पावकस्तत्त्वं धर्मार्थे विनियोजनं प्र
योजनं प्रयोगाणां तन्नवतिर्मारणे मोहने ऽत्र इत्यादि उच्चाटे स्तंभने चात्र प्रयोगानां शतद्वये सप्तमे
त्व वशीत्रेस्याः स्तीये ऽपचरित्रके विद्वेष वश्यपोष्टात्र प्रयोगादिकृते मताः एवं सप्तशतेत्वात्र प्रयोगाः
संप्रकीर्तिताः तस्मात्सप्तशतीत्येवं शोकं व्यासेन धीमता मंत्रविधेस्यादि सप्तः सप्तकल्पेन यादिमे
वर्से इत्युक्तप्रकारणं विसृहृद्र सरङ्कसरहिंषां उपास्यदेवता जाता साक्षात्र्व्रह्मणा स्तुताः तस्मा
त्सप्तसतीत्येवं व्यासेन परिकीर्तिता तथा सप्तमवरिवेलक्ष्मीललिताकालीदुर्गा गायत्र्यं रुंधती
सरस्वतीश्इति तथा कालीताराछिन्नमस्ता हमती भुवनेश्वरी बाला कुब्जेति सप्तसतीनां मंत्रा
ग्र मरूपेण कथिताः तस्मात्सप्तसतीति नाम तथाश्वतीयचरित्रे ब्राह्म्याद्याश्च मंडीताः सप्त त
थानंदा शुंगताक्षी शाकंभरीभीमा रक्तदंति का दुर्गा भ्रामर्य स्तस्याः सप्तसंख्या उक्ता स्तस्मात्सप्तसती
नामेत्यादि मेहृते त्रेस्य हं तत्र होमेतर्पणे मार्जने मंत्रैः संपुटीकरणे च सप्तशतमंत्रविभागं कृत्वैव हो
मादिकं सप्तशतमंत्रैः कर्तव्यमन्यथा विफलं भवतीति वक्ष्यमाणकात्यायनीतंत्रवचनादस्य सप्त
शतीस्तोत्रस्य सप्तशतमंत्रविभागो ऽवश्यमपेक्षितः सत मंत्रविभागः कात्यायनीतंत्रे उक्तः स च
कात्यायनीतंत्रव्याख्यानेन स्पष्टीक्रियते ॥

१

ईश्वर उवाच मार्कंडेय उवाचाद्य इति अस्यार्थः मार्कंडेय उवाचेत्याद्यः प्रथम एको मंत्र इत्यर्थः त
तस्त उत्तरं द्वितीयस्वर आकारस्तेन संयुतः संयुक्तो ओ महकारस्तस्यादि वर्णः सकारस्तेन सा इ
ति सिद्धं तमारभ्य त्वपमित्यंतरस्य मंत्रेति मंत्रेषांतेनेदं तिमा अष्टादश अन्तस्तेष्याकाः श्लोकात्म
का मंत्रा भवंतीत्यर्थः तत्र यद्यपि सावर्णिः सूर्यतनय इत्यारभ्य अत्तुवाच स तं वै स्वपः अष्टयावन्ततो
पमित्यष्टात्सूर्वं षमश्लोकाः अत्तुवाच स तं वै स्वप इति नर्धश्लोकपवनत्यापि अर्धमात्राधश्लोकस्यैव मंत्रत्वं
स्वीकृत्य ब्रविन्याये न श्लोकाई पि श्लोकव्यवहारः कृत इति बोध्यं तथा च प्रथममंत्रे एतास्ति

ईश्वर उवाच मार्कंडेय उवाचाद्यो मंत्रः श्लोकात्मकास्ततः ओ
मादिवर्णमारभ्य द्वितीयस्वरसंयुतं १ त्वपमित्यंतिमा मंत्रा भवं
त्यष्टादशापि ये वैश्य वाक्यांततः श्लोका ओमाद्याः स्वमंत्रकाः २

तापर्कोनविंशति मंत्रास्सप्तत्राः वैश्यवाक्यमिति वैश्य उवाचेत्येको मंत्र इत्यर्थः ततस्त उत्तर
ओमाद्यादिति त्वपत्रापि पंचमी ओ महकारस्तदाद्यः सकारस्तमारभ्येत्यर्थः तमारभ्य श्लोका
मर्धावतारः तेषां च मंत्रका भवंतीति शेषः चतुः श्लोकानामेव तायतस्यैत सत्वात् नन्वत्र यत्र तु श्लोके
षु पंच मंत्रत्वं कथमिति चेत्प्रथमश्लोकस्याद्यभागस्य मंत्रत्वस्वीकारात् तदुक्तं भुवनेशीसंहितायां

ऋषिनाः पंचमंत्रा उदीरितारति २॥

का॰ तं॰ २ न्यपस्योक्तिरिति रामेवाचेत्येकोमंत्रोभवतीतिशेषः मांतवर्णोमकारांतवर्णोपकारःकथंभूतोप
कारेणयुक्तस्तेनयेइतिसिद्धंसत्याद्वितआदौअथचसकारोबिंदुसंयुक्तोंतेवसानेईदृशोमंत्रोहोम
तोयैर्निरस्तइतिश्लोकेखंडद्वयंकृत्वामंत्रद्वयंसंपादनीयमितिभावः ३ ततोवैशंपायउवाचेतीति वैशंप
उवाचेत्येकोमंत्रइत्यर्थः स्वरेषुएकारश्शः स्वरपकारश्शः स्वरेष्वादि आदौ अथचवन्हि बीजंरकारःक
यंभूतंबिंदुयुक्तंतेनरमितितदंतेयस्येनाहृशोमन्त्रपंचकंस्यादित्यर्थः अत्राप्येवमेतद्यथाशाद्दे

न्यपस्योक्तिर्मांतवर्णःपकारेणयुगादितः सकारोबिंदुसंयुक्तोंतेमंत्रा
वीदृशोमतौ ३ ततोवैशंपायउवाचेतिस्वरेकादशआदितःवन्हिबीजंबिं
दुयुक्तंमंतेस्यात्मनपंचकं ४ मार्कंडेयउवाचैकस्ततोमंत्रत्रयंभवेत्
नादिवर्णाघभवनस्वरयुग्वाहुणांतिमम् ५

त्वारभ्यानिहरमित्यंताः वनारपवश्लो।
कास्तेषुपूर्वन्यायेनादिमार्धोतिमार्धेनसहितमध्यश्लोकत्रयेणपंचमंत्रबोध्यम् ४ मार्कंडेयउवा
चैकइतिमार्कंडेयउवाचेत्येकोमंत्रइत्यर्थः ततस्तादिवर्णांतकारस्तादिवर्णोयस्यभवनस्वरश्चोकार
स्तद्युक्तवाहुणोमकारःसोंतिमेयस्येनाहृशोमंत्रत्रयंभवेत् अत्रापिततस्त्वावित्यारभ्यपार्थिवावित्ये
तच्छ्लोकाद्यांतिमश्लोकार्धयोःपृथक्करणेनमध्येकश्लोकेनमंत्रत्रयंतबोध्यं तदुक्तंभवनेशगीतसंहिता २
यां ततस्त्वावर्ह्मेमंतन्स्यादिति ५ ॥

राजोवाचेति राजोवाचेत्येको मंत्र इत्यर्थः ततो भकारस्यादिर्येषां ते ताः इति अंतेयो यांतादृशाः षडेवं मंत्रा मता
ज्ञेया इत्यर्थः अत्रापि प्रथमो तिमार्धद्वयं [illegible] षड्कारेण न षडेवं मंत्रा बोध्यम् भगवन्निदमर्धैस्यादिति अंतेति
मार्धस्य तत उवाचांतास्त्रयो मंत्रा स्तेधमंत्रात्मिकाः त्रिपदइति हरगौरीति मंत्रवचनात्र्यं बोध्यं अथो
वाचेति अथानंतरम् ऋषिरुवाचेत्येको मंत्र इत्यर्थः तदनंतरं ज्ञानमपि [illegible] त्यारभ्य सर्वे [illegible]

मार्कंडेय उवाचैकस्ततो मंत्रत्रयं भवेत् तादृशं च भवनस्वरयुग्गाह एवं तिमं ५ राजो
वाचेति षडेवं त्राभादि तां ताः सुभानने अथोवाच ऋषिर्ज्ञानमस्तीत्यारभ्य पार्वति ६ स
वैश्वरे शर्वरीत्येता मंत्रा द्वादश कीर्तिताः राजोवाचेति भगवन्का हि वै ते विदांवर ७ मंत्र
त्रयमिदं ख्यातं पश्चाहर्षिरुवाच नित्यैव सा जगन्मूर्तिः [illegible] प्रभवंति [illegible] चका ८

त्येता मंत्रा द्वादश कीर्तिताः प्रथमार्धमध्ये दश श्लोकाः अवशिष्टमंतिमार्धमिति स्त्रिता पूर्वन्याये
नेद्वादशमंत्रा ज्ञेयाः ५ ६ राजोवाचेति राजोवाचेत्येको मंत्रः अथादौ भगवन्निति अंते विदां
वरेति तादृशश्लोकद्वये प्रथमार्धमध्यश्लोकांतिमार्धात्मके मंत्रत्रयमिदं पूर्वन्यायेन व्याख्यान।
मित्यर्थः पश्चादृषिरुवाचेत्येको मंत्रः तत आदौ नित्यैव सा जगदिति अंते प्रभवंतिदृशायेसप्त श्लो
कास्तेषु प्रथमार्धमध्यश्लोकषट्कांतिमार्धात्मका अष्टमंत्रा इत्यर्थः ८ ॥

अथब्रह्मोवाचेति ब्रह्मोवाचेत्येको मंत्रः ततस्त्वामहाद्यादिका महास्त्राविंत्यंतिमा ये चतुर्दशा
श्लोकास्ते पूर्वन्यायेन प्रथमार्धमध्यत्र यो दशश्लोकांतिमार्धात्मकाः पंचदशमंत्रा इत्यर्थः ५
ऋषिरेवमिति ऋषिरुवाचेत्येको मंत्रः एवं स्तुते त्वाद्याः केशवांतिमा ये षट्श्लोकास्ते प्रथमा
र्धमध्यश्लोकपंचकांतिमार्धकाः सप्तमंत्रा भवंतीत्यर्थः ततो भगवद्भक्तिं भगवानुवाचेत्ये

अथ ब्रह्मोवाच ततस्त्वां स्वाहाद्यां त्वं स्वधादिमाः महास्त्रांतिमा मंत्रा मताः पंच
दशश्रिये ५ ऋषिरेवं स्तुते त्वाद्याः सप्त स्युः केशवांतिमाः ततो भगवद्भ
क्तिः स्यादूर्ध्वचेतामित्यंतिमो मनुः ९ अथर्षिर्वीचितात्मामित्येतन्मंत्रद्वय
मीरितं ऋष्युक्तिस्तु ततो मुक्त्यादिमंत्रद्वयं भवेत् ११ ॥

कोमंत्रः मच्चेतामद्यमेतद्यावितिश्लोके खंडद्वयेन द्वौ मंत्राविंत्यर्थः १० अथर्षिरिति
ऋषिरुवाचेत्येको मंत्रः वीचितात्मामिति वीचितात्मामित्यादिकमेतन्मंत्रद्वयं भवेत्
वीचितात्मामयं मंत्रोऽर्धमंत्रो जल्पदइति हरगौरी तंत्रा... ...तो धमंत्रो

ऋषिरुवाचेत्येको मंत्रद्वयं ... श्लोकमंत्रः ... ८

ननु सर्वे श्लोकाः इहाध्याये कति जातास्तत्राह सर्वे श्लोका इति इह प्रथमाध्याये सर्वश्लोकाः षट्
प्यादात्मका अष्टपञ्चकसप्ततिरष्टाधिकाः सप्ततिर्मता इत्यर्थः मध्येऽर्धश्लोकमंत्रास्तु पूर्वोक्तप्रकारेण
चतुर्विंशतिरीरिताः इदमेव स्तापकं मध्ये मध्येऽर्धमंत्रकरणे १२ उवाचान्ताः कति सन्तीति तत्राह उवा

सर्वे श्लोका इहाध्याये त्वष्टपञ्चकसप्ततिर्मताः मध्येऽर्धश्लोक
मंत्रास्तु चतुर्विंशतिरीरिताः १२ उवाचान्तास्तत्र बोध्या मंत्रा
भुवनसंख्यकाः संहत्याऽङ्गतयोक्तेपाश्चतमिरधिकं शतम् १३
इति कात्यायनीतंत्रे सप्तशतीमंत्रविभागे विंशः पटलः २०

चान्ता इति ऋषिरुवाच राजोवाचेत्यादय उवाच मंत्रा भुवनसंख्यकाश्चतुर्दशसंख्या भवंति अस्ले
नत्वं संहत्याऽङ्गनपङ्क्ति जातास्तत्राह संहत्येति अस्यार्थः स्पष्टप्व १३ इति कात्यायनीतंत्रव्याख्या
यां विंशः पटलः २० ॥

ईश्वर उवाच द्वितीये ऋष्युवाचेतीति द्वितीयाध्याये ऋषिरुवाचेति प्रथमो मंत्र इत्यर्थः तेन सहाष्ट
षष्टिश्लोकमेलनेन नवषष्टिश्लाकृतयो जाता एकोनसप्ततिरिति फलितं श्लाकृतिरित्येकवचनमार्षं
ततस्तृतीयेध्याये देऽहे देशिके गुरुरूपिणि पावेति ऋषिरुवाचेत्येको मंत्रः १ ततः पंचत्रिंशतः श्लोक

ईश्वर उवाच द्वितीये ऋष्युवाचेति नवषष्ट्याकृतिः क्रमा
न् ततस्तृतीयेध्याये तु ऋषिरुवाचेति देशिके १ पंचत्रिं
शच्छैव मंत्राः श्लोकश्चैकावसानके देव्युवाचेति मंत्रांते मंत्रश्लो
कस्ततः परं २ ऋषेरुक्तिः पुनः श्लोकाः पंच मंत्राः सनामकाः
एवमाकृतयस्तत्र चत्वारिंशच्च तत्स्मृताः ३ चतुर्थेक्रमतो दे
वि ऋष्युक्तिः षट्चविंशतिः पुनस्तथैव ऋष्युक्तिः श्लोकौ
द्वौ मंत्ररूपिणौ ४ ॥

रूपा मंत्रा इत्यर्थः ततो देव्युवाचेत्येको मंत्रस्तदंते एको मंत्रश्लोकः पंचश्लोकात्मको मंत्र इत्यर्थः २
तत ऋषेरुक्तिः ऋषिरुवाचेत्येको मंत्रः पुनः पंचश्लोकाः पंच मंत्रा इत्यर्थः एवं प्रकारेण तत्र ता
श्चत्वारिंशदाकृतय इत्यर्थः ३ चतुर्थ इति चतुर्थेध्याये ऋष्युक्तिः ऋषिरुवाचेति मंत्रः ततः ष

एको मंत्रः ततो द्वौ श्लोकौ मंत्ररूपिणौ ४ ॥

[illegible] ४

तन्मध्ये एवंस्तुता सुरैर्देवीति मंत्रोऽतिगुप्तो भवति अतिपावनश्च भवति एतद्रहस्यं शिवो जानाति नास्मत्
मदृष्टिगोचरम् ततो देव्युवाचेत्येको मंत्रः ततो व्रियतामिति षोडशाक्षरोऽर्धश्लोकात्मको मंत्र इत्यर्थः ५ देवा
ऊचुरिति देवा ऊचुरित्येको मंत्रः ते मंत्रमक्षा भगवत्या कृतं सर्वमिति वदेदिति यत्पर्यंतं वदेत् तत्राह मंत्रो
ऽघमिति द्वादशाक्षाते उत्तरार्धवर्णास्तु युक्तयुक्ताः शतवर्णाः द्वादशाधिकशतवर्णात्मकः सार्धत्रि
श्लोकात्मकश्चेति यावत् तावत्पर्यंतमेको मंत्र इत्यर्थः इदमेकमंत्रत्वविधानं कामनापरत्वेन केवलमंत्रजप

एवंस्तुतेति मंत्रोऽयमतिगुप्तः सुपावनः देव्युवाचेति व्रियतां मंत्रोऽयं षोडशाक्षरः ५ देवा
ऊचुस्ततश्श्लोका भगवत्या कृतं वदेत् मंत्रोऽयं शतवर्णाढ्यो द्वादशेनाधिकः परः ६

परतया क्वचिदुक्तं तत्सर्वोत्तमं भवतीति सूचनाय प्रसंगादुक्तं न तु सार्धत्रिश्लोकात्मकमंत्रे एकैकाहुतिः क
र्तव्येत्यभिप्रायेण पटलोक्तवक्ष्यमाणसंख्याया विरोधापत्तेः तस्मादत्रापि प्रत्येकं कृत्वा होमः कर्तव्यः तत्र भ
वने पूर्वसंहिताया भगवत्येतदर्थं सर्वाशापूरकं स्तुतमित्युक्तम् भगवत्या कृतं सर्वमित्यर्धश्लोकात्मक
एको मंत्रस्ततः श्लोकत्रयात्मकाः त्रयो मंत्रा इति बोध्यम् ६ ॥ ॥

का॰त॰
५

ततोऽक्षरीरुवाचेति ऋषिरुवाचेत्येको मंत्रः श्रृणेतदन्तेइति श्रमादिनेत्यादयश्चत्वारः श्लोकायेस्तुत्वावंतयष्वमे
त्राभवंतीत्यर्थः ७ सर्वाध्यायमेत्रसंख्यामेलयति श्लोकाश्चत्वर्थेइति पंचविंशादिति पंचविंशात्श्लोकात्मका
मंत्राः पचोवाचांता अर्धश्लोकाः तत्रेषार्धमंत्रद्वयमेलनेचत्वारिंशद्द्विषष्टिचत्वारिंशन्मात्राभवंतिइत्य

ततोऽक्षरिरुवाचांतइतिशास्त्रादिनेतिवे
चतः संख्योस्तयेश्लोकामंत्रास्तावंता
वहि ७ श्लोकाश्चतर्थैः ष्यायेन पंचत्रिं
शान्यरेश्वरि अर्धमंत्रद्वयेनैवचत्वारिं
शाद्विगुरुकृपुनः ८ एवंमध्यचरित्रस्य
पंचाशान्तुशतोत्तरं तथापंचपुनर्मंत्रा
महालक्ष्म्याविभेदतः ९ इतिकात्या

यनीतंत्रेएकविंशः पटलः
२१

र्थः ८ मध्यमचरित्रसंख्यामेलयति एवंमध्यचरित्रस्येतिस्पष्टं ९ प्रथमेशान्तेतडन्तरंपंचपुतं पंचा
शादित्यर्थः १५५ इतिकात्यायनीतंत्रेकाश्येकाविंशःपटलः २१ ॥ ॥ ॥ ५

पंचमाप्यायेऋषिरुवाचेतीति ऋषिरुवाचेत्येको मंत्रः ततः पुराइत्यारभ्य विस्मायोप्रनतभ्रुवुरि
त्यंताः श्लोकरूपाः षण्मंत्रा भवंतीत्यर्थः ततो देवाऊचुरित्येको मंत्रः १ नमो देव्यादीति नमो देव्यै
इत्यारभ्याविनम्रमूर्तिभिरित्यंताः श्लोकास्त्रिंशद्भवंतीति मध्ये विस्मायेति शाद्दितेत्यादियांति रूपे
ण हृष्टितेत्यंति मा पतन्पदच्छेदिता ये मंत्रा एकविंशति संख्याकास्ते खंडत्रयेण त्रिषष्टिर्भवंतीत्यर्थ
कथं खंडत्रये कर्तव्यमिति चेन्नाह भवतारोरिति पतत्पदलब्धांकैः षण्मंत्राः कर्तव्याः खंडत्रयं

ऋषिरुवाचेति पुरा विस्मायांप्रनतभ्रुवुः षण्मंत्राः श्लोकरूपास्ते देवाऊचुस्ततः परं १ नमो दे
व्यादितः श्लोकास्त्रिंशद्दशविनम्रमूर्तिभिः विस्मायादितो यांति रूपातेत्रीण्येकविंशति एक
२ भवतारैः षण्मंत्रास्तेषां त्रिषष्टिरुदाहृताः ॥

[illegible] कर्तव्यं तत्राकारेणावर्गस्य ग्रहणं तेन च
षोडशसंख्या लभ्यते वकारेण वररुचि संकेतेन चतुःसंख्याया ग्रहणं मिलित्वा विंशमपि त्या
दिनमस्तस्ये पर्यंतं विंशत्यक्षरात्मकः प्रथमः खंडः तारेइति तकारेण षट्संख्याया ग्रहणं रकारे
ण द्वितसंख्याया मिलित्वाष्टाक्षरात्मको द्वितीयः खंडः पद्यप्येतत्तथ्या नरोपेनायं द्वितीयः खंडः आ
नत्याधिदेवाक्षरो नन्नमध्ये महालक्ष्म्याः अतो एकत्र लक्ष्मी सूक्ते तत्रापाह्नेनायमेवोच्यते ऋषिवे

का॰ त॰
६

कः प्रकारेण समवहितमंत्रमेलने अश्वीतिमंत्राभवंतीत्यर्थः

ततृतिंशो पृष्टलेवचनात् तृतीयखंडोस्त्येयः नमस्तस्यैइति तदि तीयखंडः एवंशतिशो कंसे पञ्चायेत्रयो मंत्रांस्तेषां त्रिशहिताकृतिराकृतयोत्तेयाइत्यर्थः इत्संभूत्वादरगतंत्री तराद्युमंत्रत्रयेलब्धो गमवत्ताकेनगेव। ज्ञास्पितंयादेवी सर्वभूतेषु विस्तुमायेति शाह्निता नमस्तस्येनमोनमइ तिवत्वर्विंशात्पत्तरो मंत्रत्रिवारत्

इंद्रियाणामधिष्ठात्री तेकः ष्णोकात्मकः परः ३
चितिरूपेण मंत्रेण प्राकृतित्रयमञ्चोरेत् एवं मं
त्राश्वशीतिरैः सहस्तरेश्वरि ४ ॥ ४

श्वासीकृतित्रयेभवतीतितत्केन गुरुणा बोधितमितिसप्तवप्रहव्याः तथावर्विंशात्परतरः अथ मोमंत्रोद्दिती यश्चतुरत्तरः अष्टात्तरस्तृतीयो मंत्र इतिसिद्धं इंद्रियाणामधिष्ठात्रीति ॥ अथमेकश्णोकात्मकोमंत्रः चितिरूपेणेति चितिरूपेण या कृत्स्नमिति मंत्रेण प्रयोक्तव्या प्राकृतित्रयं किपि दित्यर्थः एवं मंत्रा

इति विस्तगायेन्मादितः सर्वै त्रयोदशमंत्रैः सहपंचमे ६

८

अथ प्रथमोक्तमुवाच मंत्रद्वयं मेलयित्वा अष्टाविंशति संख्या संपादिनेति बोध्यम् तत इति स्तुतेति युगलं स्तुता सा देवै
रित्यादिकं मंत्रद्वयमित्यर्थः ऋषिरुवाचेत्येको मंत्रः पर्वं स्तवादियुक्तानामित्यारभ्य तया कस्मात्त्रग्टस्तते इत्यंतं
सप्तदश मंत्रा इत्यर्थः ५ ऋषिरुवाचेत्येको मंत्रः ततो वै निष्ठुर्येन निशेति निशम्येति वचः शुभ इत्यादि त्रि
येः श्लोकैर्मंत्रास्त्रयः ष्टुद्धभेदाः प्रकीर्तिताः ष्टुद्धभेदेत्युपरंजकतया विशेषणम् ६ अथ हूतेति हूतउवाचेत्येको

तत्र स्तुतेति युगलमृषिरुवाच स्तया पर्वं स्तवादियुक्तानां तया कस्मात्त्रग्टस्तते ५ मंत्राः सप्तदशैते त
ऋषिशुंभनिशुंभ निशम्येति वै इत्यादि त्रितये मंत्राः ष्टुद्धभेदाः प्रकीर्तिताः ६ अथ हूतउवाचेति देवि दैत्ये।
श्वरस्ततः इत्याद्या नव मंत्राश्च पुनर्ऋषिरुवाच ह ७ इत्युक्ते त्यादि मंत्रेणैकेन च सरस्वती देव्युवाच
ततः श्लोकाश्चत्वारो मंत्रभेदतः ८ अथ हूतउवाचेति गौरवा मागमिष्यसि मंत्रा मू॰ श्चतः संख्यकास्तदे
व्युवाच ततः परं ९ मू॰

मंत्रः देवि दैत्येश्वर इत्यादयो नव मंत्राः ऋषिरुवाचेत्येको मंत्रः ७ इत्युक्ते त्यादीति इत्युक्ता सा तदा देवी
त्येकेन श्लोकेनैवेदं सरस्वती शप्पत इति शेषः सारस्वतप्रदोयं मंत्र इति भावः ततो देव्युवाचेत्येको मंत्रः
ततः श्लोकाश्चत्वारो मंत्राः ८ अथ हूतउवाचेति हूतउवाचेत्येको मंत्रः गौरवामागमिष्यसीत्येताश्चतः सं
ख्या मंत्राः देव्युवाचेति चैकः ५५ ॥

का॰त॰
७

पवमिति पवमेतद्वलीष्वुंभङ्क्त्वारम्पसचयुक्तं करोतयादित्यंनमेंत्रद्वयं पवंरीत्यानेसर्वेश्लोका अथचनवसं।
ख्या अंगमंत्राश्चअत्रनवप्राङ्गः सप्तसंख्याबोधपकोलक्षणायावक्ष्यमाणसंख्यान्तरोपात् अंगप्राङ्गोपार
भवाचक्रः अंगंतदेहावयवेपुंस्पारंभेप्रकीर्तितमितिकोपणतथाचारंभमंत्राइत्यर्थः तेचऋषिरुवाचदेवु

पवमेतद्वलीष्वुंभः सचयुक्तंकरोतयत् इतिमंत्रद्वयंश्लोका अंगमंत्राश्चतेनव १० पकोनत्रिं
शाच्छतादधिकामंत्ररूपकाः ऋषिरुवाचेत्याकर्ण्यश्लोकाश्चत्वारईरिताः ११ पुनर्ऋषि
रुवाचेतितेनाज्ञप्तस्ततः परम् मंत्रत्रयमिदंशोक्तं देवुवाचेतिवैततः १२ १२ १२

ऋचयोऽनेकैर्देवैरुवाचेत्येको मंत्रः १७

वाचेत्यादयः सर्वेमंत्रामिलितानास्मिन्नध्यायेपतेपकोनपंचाशत्संख्यामंत्राः पूर्वोक्ता अष्टीतिमंत्राश्च
श्चमिलिताशताधिकापकोनत्रिंशन्मंत्रकाजाताइत्यर्थः १० ततषष्ठेध्यायेऋषिरुवाचेत्याकर्ण्येति
ऋषिरुवाचेत्येकोमंत्रः ततइत्याकर्ण्येत्याद्याश्चत्वारः श्लोकामंत्राईरिताः ११ पुनर्ऋषिरुवाचेति ऋषि

८ उवाचेत्येको मंत्रः ततो मन्त्राष्टकं ततः ऋषिरुवाचेत्येकम्

दैत्येश्वरेणेति दैत्येश्वरेण प्रपृष्टः तदुक्तो मंत्रः अथो अनंतरं ऋषिरुवाचेति मंत्रः अथानंतरमि
त्युक्तौ तेइत्युक्तपदस्योक्ते सोभ्यभाषत इति पद इत्यादितदादयो द्वादश श्लोकैकस्तत्संख्या देवता
कृतयो भवंति १२ आदित आकृतीः कथयति चतुर्विंशतिभेदा इति षष्ठेऽध्याये चतुर्विंशतिसं
ख्या आकृतय इत्यर्थः १४ ततः सप्तमाध्याये ऋष्यशृंगिरिति ऋषिरुवाचेत्युक्तो मंत्रः तत आरभ्य

दैत्येश्वरेण प्रपृष्टितयुक्तो मंत्रः प्रकीर्तितः अथो ऋषिरुवाचाथेत्युक्तौ ते सोभ्यभाषत १३
इत्यादि द्वादशश्लोकाः षष्ठेऽध्याये प्रकीर्तिताः चतुर्विंशतिभेदास्ता देवताकृतयः क्रमा
त् १४ ऋष्यशृंगिरा तत्येत्यादि त्रयोविंशतिमातरः ऋषिरुवाच तावानीतौ मंत्रभेदद्व
ये क्रमात् १५ सप्तविंशति देदेवि भवंत्याकृतयः क्रमात् अत्राध्यायद्वये देवि धूम्रा॰
क्षीति प्रकीर्तिता १६

इत्यादि आसप्तमाध्यायान्तैर्दैत्यादि इत्यादयस्त्रयोविंशतिसंख्या मातरकृ आकृतयो भवंतीत्यर्थः ऋ
षिरुवाचेत्युक्तो मंत्रः तावानीतावितिमंत्रद्वयम् १५ सप्तविंशादिति देदेवि स्वरूपता आकृतयः
सर्वाः सप्तविंशतिसंख्या भवंतीत्यर्थः अत्राध्यायद्वये धूम्राक्षी देवता तद्रूपास्यके वेदमध्याय
द्वयमवश्यं पठनीयमित्यर्थः १६

का॰त॰
८

ऋषिश्चंडेवनिहतेति अष्टमाध्याये ऋषिरुवाचेत्येको मंत्रः चंडे च निहते इत्याद्यध्यायावसानकं
अध्यायांते त्रिषष्ट्याकृतयः श्लोकाः तन्मध्ये एकैवार्धश्लोकाकृतिरन्याः श्लोकरूपाः एकषष्टिसंख्याः
आकृतयः ऋषिरुवाचेत्येकाकृतिः मिलिता त्रिषष्ट्याकृतयः नवमाहत्तमे त्वस्य श्लोकात्मकस्य
विच्छेदकरणापेक्षया यांते विद्यमानस्यैवार्धस्य हते मात्वगणनाद् इत्यस्य मेत्रत अचिंते १७ २

ऋषिश्चंडेचनिहतेइत्यध्यायावसानकं त्रिषष्ट्याकृतयः श्लोकाएकाध्यर्थीज्ञ
निस्तथा १७ एकोत्यादेवता अष्टौदेवतास्तुप्रकीर्तिताः राजोविविचित्रमित्या
दिश्लोकद्वयमदाधुनं १८ ऋषिश्चुकारकोपंक्तीत्यादिश्लोकस्वरूपतः स
प्तविंशाचविज्ञेयादेवतामंत्ररूपतः १९ एकचत्वारिंशादिति आकृतिर्नवमेस्तु
देवताभैरवीनाराधूलगोप्यंवराननं २०

काष्टाइति देवीलक्ष्यालिखितायार काव्या ब्राह्मी या अष्टौ शाक्ता यो देवता अस्मि
न्नध्याये भवंति तदुपासकैरयमध्यायो नियमेन पठनीय इतिभावः नवमेध्याये राजो
विचित्रेति राजोवाचेत्येकः विचित्रमित्यादिश्लोकद्वयं १८ ऋषिश्चुकारेति ऋषि
वाचेत्येकः चकारकोपमित्यारभ्यश्लोकरूपाः सप्तविंशन्मंत्राः १९ एकचत्वेति सर्वा

८ आकृतयो नवमाध्याये एकचत्वारिंशाद्भ
वंति अस्याध्यायस्य भैरवीनारा देवतेति पूर्ववत् २०

दशमेध्याये ऋषिर्निशुंभमिति ऋषिरुवाचेत्येको मंत्रः निशुंभं निहतमित्यादि द्वयमंत्रद्वयं भवतीत्य
र्थः ततो देव्युवाचेत्येको मंत्रः तत एकैवाहमित्याद्यो ब्रह्मनमो द्वौ मंत्रा वित्यर्थः २१ पुनर्देव्येकेति
पुनर्देव्युवाचेत्येको मंत्र इत्यर्थः तदनंतरमेकमंत्रेण अहं विभूत्येति मंत्रेण सह पूर्वोक्ता अष्टौ मंत्राः
संपन्नाः ऋषिरुवाचेत्येकः ततः प्रवृत्त इत्यादि सार्थद्वाविंशतिमंत्रा भवंति तत्र द्वाविंशत् श्लोक

ऋषिर्निशुंभं निहतमित्यादि द्वयमंत्रकं ततो देवीति मंत्रो द्वावेकोवाहमनन्तमो २१
पुनर्देव्येकमंत्रेण अष्टौ मंत्रा उदाहृताः ऋषिस्ततः प्रवृत्ते सार्धद्वाविंशतिर्मताः २२
द्वाविंशन्मनवः स्तत्राप्येको ऽर्धमनुर्मतः दशमेत्रिंशन्मा स्मीना स्थूलपाशविधारिणि २३
त्वया चतुर्भुजा वाऽण चापहस्ताम्बुभेदता इति कात्यायनीतंत्रे द्वाविंशः पटलः २२
ऋषिः समेधा विख्यातः प्रोक्तो देव्याहृतेऽस्तुभे चतस्त्रिंशत्तयाश्लोका मंत्रास्तत्र व्य
काः स्मृताः १

त्पा मंत्रा जज्वलज्ज्वालमयइति एकोनत्रिंशो ऽर्धमनुः अस्मिन्नध्याये सर्वे मंत्रा द्वात्रिंशाद्भवंतीत्यर्थः दशमेइ
त्यादि श्लोकार्थः पूर्ववत् ज्ञेयम् २२ इति कात्यायनीतंत्रप्रकाशे द्वाविंशतितमः पटलः २२ ॥ ऋषिः स
मेधेति एकादशे ऋषिरुवाचेत्येको मंत्रः देव्याहते इत्यारभ्य चतस्त्रिंशत् श्लोकास्तावन्त एव मंत्रा

का॰त॰
५

ततइति देव्युवाचेतिमंत्रः एकेनवरदाहमित्युत्तरमंत्रेणयुक्तः तथाचमंत्रद्वयंबोध्यम् देवाऊचु
रित्येकः सर्वाबाधाप्रशमनमित्युत्तरैकमंत्रेणयुक्तस्तेनमंत्रद्वयं फलितं २ देव्युवाचेत्येकोमंत्रः
ततोवैवस्वतेंतरेप्राप्तइत्यादयश्चतुर्द्दशश्लोकामंत्राः ३ पंचसंयुताः पंचाशदाऊनयोऽर्धमंत्रे

9

ततोदेव्येकमंत्रेणवरदाहंसुरेश्वरि देवाऊचुस्ततः सर्वाबाधाप्रश
मनंतथा २ श्लोकेनैकेनदेवोऽपिदेव्युवाचततः परम् वैवस्वतेंतरेप्रा
प्तेत्यादिश्लोकाश्चतुर्दश ३ सार्धासर्वाकृतिर्देविपंचाशत्पंचसंयुता
वैस्रवीचसंयुता वैस्रवीदेवताप्येत्रमहागरुडवाहना ४ देव्यु
वाचेतिचततएभिस्तवैश्चमांतदा हरेत्यर्थेनसंहिताअष्टाविंश।
निरूपकाः ५

एसंहिताअस्मिन्नध्यायेभवंतीत्य र्थः सार्द्धमंत्रोऽर्थादवशिष्टएवंवैस्रवीदेवता
एवंवहोध्या ४ देव्युवाचेतीति देव्युवाचेत्येकोमंत्रः ततएभिस्तवैश्चमामित्यारभ्यहरादेवप
ल्लायंतेइत्यंतिमायेनसंहिताअष्टाविंशातिसंख्याविशिष्टश्लोकरूपमंत्राबोध्याः ५ ॥ ५

ततश्चेति ऋषिरुवाचेत्येको मंत्रः ततइत्युक्ता सा भगवती श्लोकमादित आदौ कृत्वा प्रथमार्धश्लोकेन
सहितायेनवश्लोकाः सेलत्संख्याकाः कृतयो भवंतीत्यर्थः तदुक्तं कात्यायनीतंत्रे इत्युक्तेत्यर्धमंत्रोपंज
पातुपूर्णप्रदायकइति ६ सर्वाध्यायाकृतोः कथयति एवंतितिस्रोहं ततस्त्रयोदशोइति ऋषिरुवा
चेत्येको मंत्रः ७ एतत्तेकथितं भूपेति एतत्तेकथितं भूपेत्यारभ्याति मार्धेन सहितं यत्त्रयंश्लोकानांत

ततश्चर्षिरुवाचा ततइत्युक्ता श्लोकमादितः अर्धयुङ्नवभिः श्लोकैर्मंत्रास्तत्संख्यका मताः
६ एवंत्रयोदशोध्यायेपकचत्वारिंशदाकृतिः ततस्त्र
योदशोध्यायेऋषिरुवाचइत्यर्थः ७ एतत्ते
कथितंभूपेत्यादिसार्धत्रयंमनुः

मार्कंडेयउवाचेति
इतितस्यवचोदितः ८ ॥

न्मनुः सार्धास्त्रयः श्लोकात्मका मंत्रा इति यावत् मार्कंडेयउवाचेत्येकः इतितस्यवचोदित आर्षप्रयोगः
आदित इति छेदः आदितः प्रथमतः इतितस्यवचः श्रुत्वेत्यर्थात्मक एको मंत्र इत्यर्थः ततः श्लोकषट्
कं सार्धपंचमंत्रात्मकं भवति सप्तशीरूपदयातीतिन्यायेनार्धश्लोके पिश्लोकव्यवहारः तत पंचश्लोकरू
पामंत्रा अर्धश्लोकरूको मंत्रो मिलिता षण्मंत्रा भवंतीत्यर्थः २२ ८ ॥

का॰ त॰
१०

देव्युवाचेत्येको मंत्रः यत्त्वार्थ्यते त्वया भूपेत्येकः अत्र विशेषमाह श्लोकेनैकेनेति अनेनैव श्लोकेनाष्टकु
दावर्त्तिनेन श्रीभगवतीतोषकृद्भवतीत्यर्थः तेन चाचार्यमंत्रत्वेन स्वीकर्तव्यमिति तात्पर्यं ९ मार्कंडेय
उवाचेत्येकः ततो वव्रे नृपो राज्यमित्यादि मंत्रद्वयं देव्युवाचेत्येकः स्वल्पश्लोकत्रयेण स्वल्पपदादि श्लोक
त्रयेण त्र्यष्टाकृतिः षडाकृतयो भवंतीत्यर्थः ननु श्लोकत्रये कथं षडाकृतिस्तत्राह अत्राङ्गीनामेव

त्रिंशच्छ्लोक
कृतिरत्र विधी
यते १२ १२

श्लोकषट्कं ततो देवी वाक्यं स्यात्परमेश्वरि यत्त्वार्थ्यते त्वया भूप श्लोके
नैकेन तोषकृत् ९ मार्कंडेय उवाचेति ततो वव्रे मन्त्रद्वयं देव्युवाच पु
नश्चैव स्वल्पश्लोकत्रयेण वै १० अर्थानामेव मंत्रता द्वंद्वं त्र्यष्टाकृ
तिः ततो मार्कंडेय इति इतिदत्त्वा तयोरिति ११ द्वौ मंत्रौ पुनरुच्चा

यत्रावर्तिर्भवि
नामन्तः पकीन

मंत्रत्वादिति अर्द्धमंत्रषट्केन षडाकृतयो भवंतीत्यर्थः १० ततो मार्कंडेयेति मार्कंडेय उवाचेत्येको
मंत्रः इति दत्त्वा ततो ऽसिति इति दत्त्वेत्यर्द्धश्लोकपर्वमंत्र इत्यर्थः पुनरनंतरं द्वौ मंत्रौ बभूवांते द्वितासद्य
इत्येकः श्लोकात्मकः एको मंत्रः सूर्याज्जन्म समासाद्येत्यर्धात्मको द्वितीयो मंत्रः तौ द्वौ मंत्रावुच्चार्यांते सा
वर्णिर्भविता मनुरित्येकपादात्मकं मंत्रमंते पठेदिति शेषः ग्रंथसमाप्तिबोधकं पठेन्न तस्याकृतिरित्य

वांछितार्थप्रस्मरणैइति १२

ध्रौं तद्रूक्षं कात्यायनीतंत्रे इतिदत्तेत्यर्थमंत्रो
१०

पर्वत्रयोदशो ध्यायेऽइति इदं सर्वं ज्ञात्वेति होमतर्पणकर्मणिणिति उत्तरत्रान्वेति होमादिषु सप्तशतस
त्राः कर्तव्याः इत्यर्थः तेन कामनानुसारेणैक द्वि त्रि मंत्रजपेनायं मंत्रविग नियमो यथा दुर्गा स्मरते
त्यादिकेष्वल मंत्राणां जपादिष्विति बोध्यं अत एव भगवत्या कृतविस्तारभ्य स्तार्थ त्रि श्लोकात्मक
एको मंत्रो भगवता सर्वभक्त इति बोध्यं १३ सप्तशप्रदायेति तदुक्तं भुवनेश्वरी संहितायां इयं सप्त
शती देवी ज्वलद्वह्निर्न संशयः सर्वासितः स्तवोयस्मादन्यथा दहदाह कादिति १४ इत्येका

पर्वत्रयोदशे ध्याये होमतर्पणकर्मणि ज्ञातानि सप्तसंख्यानि श्लोकानि नवशैलजे
१३ मकारादिर्नकारान्तो मनुः परमदुर्लभः सप्तशप्रदायविधिना ज्ञातव्यो मम ब
ल्लभे १४ अन्यथा विफलो मंत्रः सत्यं सत्यं मयोदितं इति श्रीकात्यायनीतंत्रे त्र
योविंशः पटलः २३ ॥
त्यायनीतंत्ररहस्यार्थ लब्ध्वेनगमे सप्तमार्ण सत्ययुगमारभ्याद्य पर्यन्तं सर्वदेशीयैः सर्वशिष्टैरण
ष्ठिते सप्तशतमन्त्रगम मनादृत्यो त्पन्नवक्रे श्रिद्रुमवतीशेषशल्पिते यथासोविंतयतदा तत्रे
त्यर्थश्लोकात्मको मनुः तथाकिन्तु तेषां कथं ते किन्नित्यर्थश्लोककोमनु तथा तेषां तत्रैक
रोमीति द्वावर्थश्लोककोमनु इत्यादि सर्वं २३

का
श्री॰पु॰

का॰ त॰
९

त्रस्य सशाख्यां मंत्राणां प्रमाणाभावेनाकुलीभावः कृतस्तथाप्येरपिपीलिकाकारैः कुविद्यादिभिः कोप
वाधिमंत्रत्वं कश्चिन्मन्यश्लोकपदार्थमंत्रत्वं स्वीकृत्य सर्वसमस्तस्मृतौ मंत्राणामाकुलीभावः कृतस्तेन च
सर्वानुष्ठानेषु लोकैरयर्मःकादिस्तादृशपाथमंचारिणां कागतिर्भवेदिति परमेश्वर एव जानाति।
ननु किमिदं मंत्रत्वं मननत्राणरूपत्वमिति चेन्न तस्य ब्राह्मणेष्वपि सत्वान्मंत्रत्वमतिव्याप्तं भवेत् वि।
हिताशीरभिधायको मंत्र इत्युक्ते वसंताय कपिंजलानालभत इत्यस्य मंत्रस्य विधिरूपत्वादव्याप्ति
रिति चेन्नैवं प्रामाणिकास्त्वयं मंत्र इति व्यवहरंति स एव मंत्र इति समाख्यानस्य निर्दोषलक्षणत्वात्
सप्तमीकृते चैतन्नैमित्तिना तच्चोदकेषु मंत्राख्येति सूत्रेण मीमांसायां अग्निश्च समस्तस्मृतौ मंत्रेपि प्रो
क्तस्य मंत्रत्वमिति व्यवहारः स्यादेतन्नैमित्तिना अर्थैकत्वादेकं वाक्यं साकांक्षं चेद्विभागे
स्यादिति सूत्रेणैकवाक्यत्वलक्षणमभिहितं तस्यायमर्थः यद्विभागे साकांक्षमविभागे चैकार्थं त
देकं वाक्यमिति तत्र विभागे साकांक्षमित्युक्ते तिव्याप्तिः स्यात् स्योनं ते सदनं कृणोमि घृतस्य
धारया सुशेवं कल्पयामि तस्मिन्सीदामृते प्रतितिष्ठ व्रीहीणां मेध सुमनस्यमान इति अत्र त
स्मिन्सीदेत्यादि पदसमूहस्य विभागे सति प्रकृतवाचितच्छब्दस्य निर्णयाय पूर्वपदसमूहसाकांक्ष
त्वमस्ति तत् व्यवच्छेत्तुमेकार्थमित्युच्यते हि तच्चैकार्थत्वमस्ति पूर्वार्धस्य सदनकरणमर्थः उ
त्तरार्धस्य पुरोडाशप्रतिष्ठानं स्योनं समीचीनं सुखेषु सुसेवितं योग्यं मे पाद्यस्य पुरोडाशेत्य

र्थः अत्र द्वयोः सम्बद्धयोर्वाक्यद्वयत्वमभ्यासादिसिद्धं तदेकार्थमित्यनेन व्यावर्त्यते एकार्थमित्युक्ते
ऽतिव्याप्तिः स्यात् भगो वां विभजत्वपूषा वां विभजत्व अनयोर्विभिन्नमन्त्रत्वेनासमन्तत्वेन पदसम्
द्धयोस्तात्पर्यविषयस्यैकस्य विभागरूपस्यार्थस्यैकत्वात् एवं च तत्र विभागे साकांक्षमित्युक्ते
तथापि तिमन्त्रत्वपर्यायस्याधिकरणैकवाक्यत्वयोः सामानाधिकरण्यव्यासत्वादद्वयर्थश्लोका
नामन्वेषणे सोऽचिन्तयमदात्मन्येवमादयएवार्थश्लोकाः संभवन्तीति चेत्तदसत् अव्याप्ति।
व्याप्तिदोषस्य दुष्परिहरत्वात् ॐ फडादिमन्त्रेषु मन्त्रत्वेप्येकवाक्यत्वाभावात् ब्राह्मणग्रंथेपक
वाक्यत्वेपि मन्त्रत्वाभावात् तथा च तादृशसामानाधिकरण्यस्याङ्कयित्वेपि सर्वत्रासत्त्वात्
किं च त्रयोदशाध्याये सत्त्वे रजो भिन्नेऽपतेऽइत्यादिश्लोकत्रयेण परस्परापेक्षितानां षड्ग्नो
षएमंत्रस्वीकारेण भगवतानतन्नियमस्यास्वीकाराच्च किं च पूर्वोक्तवचनैः सर्वत्र निर्वादे जाते
नत्रिमित्तस्वीकारेऽउपयोगाभावाच्च वक्ष्यमाणकारिकाविरोधस्य दुष्परिहरत्वाच्च तस्मान्मड
क्तार्थएव साधीयानिति निरवधियो विभावयंतु अत्र केचिदनगमैकरासिकाएवमाहुः ये समश
त्वा मह्यमन्त्र पंचशतश्लोकाः संतितत्र यत्संख्यश्लोकमध्ये उवाचांतमंत्राः संतितत्रोवा
वांतमंत्रविभागस्य दर्शितत्वादुवाचांतमंत्रपूर्वोत्तरभागस्यार्थश्लोकद्वयस्य मंत्रद्वयत्वेबोध्य

12

यथा प्रथमचरित्रे अष्टादशश्लोकान्तिमश्लोकमध्ये वैश्य उवाचेत्युवाचान्तमन्त्रो ऽस्ति तत्र पूर्वोत्तरार्धश्लो
कद्वयस्य मन्त्रद्वयं ततः प्रत्युवाच सत्यं वैश्य इत्यादिरर्धमन्त्रः वैश्य उवाचेति चैको मन्त्रः समाधिर्ना
म वैश्यो ऽहमित्याद्यर्धात्मक एको मन्त्र एवं सप्तप्राप्त्या सर्वत्रानुगमः यत्र चाध्यायान्तेर्धश्लोकः स्व
भावत एव पतति यथा ज्ज्वलज्ज्वालानयः प्रणता इति तथा हते मालगएलस्तस्मिन्ननन्तोस्फुड
मदो ऽद्भुत इति तत्रार्धश्लोकात्मक एव स मन्त्रो बोध्यः प्रथमचरित्रान्ते ऋषिरुवाचेत्युवाचम
न्त्रस्तु पूर्वश्लोकान्ते उत्तरश्लोकादौ च पतितो न श्लोकमध्ये इति न पूर्वोत्तरार्धयोर्मन्त्रद्वयं एव
एवं सप्तशत्यां विनाप्रमाणं सप्तशतमन्त्रविभागो ऽनुगमेनैव सिध्यति अयं चानुगमः श्लो
ककारेणैव श्लोकमध्ये उवाचान्तमन्त्रकरणेन दर्शित इति तत्र वदामः सत्यापमनुगमो
भवतां यदि कात्यायनीतन्त्रवचनविरुद्धो न स्यात्तदेव तदुचितं तथा हि भवदनुगमानुरो
धेन त्रयोदशाध्याये पुस्त्वेरहोभिन्नेपतते इत्यादिश्लोकस्य चतुष्टयं भवति कात्यायनीत
न्त्रानुरोधेन तु मन्त्रषट्कं भवति तत्र च कात्यायनीतन्त्रे विरोधो ऽनुरुद्धर एवेति मद्भुतमेव
पंथा रमणीयापि इह ह्यधियो विभावयन्तु तत्र यदि शिष्टाः सम्मनुगममाश्रित्य तदनुगमा
नुरोधेन सप्तशतमन्त्रविभागं स्वीकुर्वन्ति तर्हि वयमपि स्वीकुर्मो न त्वस्माकमाग्रहः इति १२

हंसः सारं यथादत्ते सारासारविवेकः त्यक्त्वासारं तथा सारमंगीकुर्वन्तु पंडिताः अथास्य सप्तशत
मंत्रविभागस्य प्राचीनोक्ताः कारिका लिख्यंते मार्कंडेय उवाचेति प्रथमो मंत्र ईरितः ततो मंत्राः
सप्तदश प्रणम्यर्धश्लोकात्मकस्ततः १ वैश्योक्तिरथ ततोर्धं स्यात्ततो मंत्रास्त्रयः स्मृताः कथं तदित्यथा
र्धं स्याद्राजोवाचेति मंत्रकः २ ततश्चार्धद्वयं मंत्रो वैश्योक्तिस्तदनंतरं ततोर्धमंत्रः संप्रोक्तस्त्र
यः श्लोकात्मकस्त्रयं ३ करोमि किं यदर्धं स्यान्मार्कंडेयवचस्ततः ततस्तावित्यर्धं स्यादेकश्लो
कात्मको मनुः ४ उपविष्टावित्यर्धमंत्रो राजोवाच मनुस्तथा भगवन्निति वार्धं स्याच्चतः श्लो
कीचतुष्टयं ५ ममास्येत्यर्धमंत्रः स्यान्मुनिवाक्यं ततः परं ज्ञानमस्तीत्यर्धमंत्रो दशमंत्रा
स्ततः परं ६ संसारेत्यर्धमंत्रः स्याद्राजोवाच मनुस्ततः भगवन्केत्यर्धमंत्रो मनुः श्लोकात्मक
स्ततः ७ तामसं वर्धमृषिमुनिवाक् निद्रेचेत्यर्धमंत्रकः षण्मंत्रास्ततः प्रोक्ता निद्रामित्यर्धमंत्रकः ८
ब्रह्मोवाच ततोर्धं स्यात्त्र्योदश ततः परं बोधश्चेत्यर्धमंत्रः स्यान्मुनिवाक्यं ततः परं ९ एवं स्तुतेत्य
र्धमंत्रः पंचमंत्रास्ततः परं उक्तवंतावर्धमनुर्भगवद्वाक्यमेव च १० भवेतामिदमर्धं स्यात्किमन्येनेति
चार्धकं मुनिवाक्यं पुनश्चार्धं ततः स्याच्छ्लोकमंत्रकः ११ मुनिवाक्यं ततो मंत्रौ द्वौ प्रोक्तौ चरमौ परौ
इत्येवं प्रथमेध्याये मंत्रसंख्या समीरिता ५८ इति प्रथमोध्यायः १ द्वितीये ऋषिवाक्यं स्याद्दृष्ष
ष्ट एव स्मृता तृतीये मुनिवाक्यं तु पंचत्रिंशत्तथा एवः १ देवीवाक्यं ततश्चैकः श्लोको मुनिवच

13

स्तथा पंचश्लोकास्ततो मंत्रास्तृतीयोध्यायईरितः २ चतुर्थे मुनिवाक्यं तु षड्विंशतिस्तथा एवं मु
निवाक्यं ततो मंत्रद्वयं देवीवचस्तथा ३ अर्द्धश्लोकात्मको मंत्रो देवाङ्गं तु ततः परं भगवत्येतदर्थ
मंत्रस्ततः श्लोकत्रयं स्मृतं ४ मुनिवाक्यं वेदमंत्राः स्यादध्यायोथ पंचमे मुनिवाक्यं चतुःश्लोका
देवाङ्गं तु ततः परं ५ पंचश्लोकास्ततो मंत्रा यादेवीत्यादितः पुनः आंतिदेवतिमा मंत्रा एक
विंशतिरीरिताः ६ तेषामेवं त्रये येतेवस्त्रिषष्ठ्यात्मकतयोभवन् त्रिंशत्सप्ततपर्यंतं प्रथमः एवं
ईरितः ७ वेदान्तरो द्वितीयस्तु तृतीयो षष्टान्तरः स्मृतः इंद्रियेत्येकमंत्रः स्याच्चितिरूपेति च त्र
यं ८ पूर्ववच्च ततो मंत्रौ द्वौ मुनेर्वाक्यमेव च समदृशाथ मंत्रा स्युर्मुनिवाक्यं त्रयो एवं ९ इत
वाक्यं नवश्लोका मुनेर्वाक्यं समुच्चयात्मनः देवीवाक्यं वेदमंत्रा द्वे नवाक्यं ततः परं १० चत्वारस्तु
पुनः श्लोका देवीवाक्यं मन्त्रद्वयं अथ षष्ठे मुनेर्वाक्यं चत्वारः श्लोकमंत्रकाः ११ सप्तमे पुनर्मुनि
र्वाक्यं त्रयोविंशतिमंत्रकाः मुनिवाक्यं चमे द्वौ द्वौ भवेतामष्टमे ततः १२ मुनिवाक्यं त्रिषा
ष्ट्यात्मकतयोर्थाकृतयोर्थाकृतिस्तथा नवमे राजवाक्यं तु श्लोकद्वयमतः परं १३ मुनि
वाक्यं ततः सप्तत्रिंशत् श्लोकास्तु मंत्रकाः दशमे मुनिवाक्यं तु मंत्रद्वयमतः परं १४ देवी
वाक्यं च मंत्रौ द्वौ पुनर्द्वे त्वेकमंत्रकः मुनिवाक्यं ततोऽष्टाविंशत्यात्मकतयेरिताः १५ अर्द्धमं
त्रोतिमः शेषास्तत एकादशे पुनः मुनिवाक्यं चतुस्त्रिंशत् श्लोका देवीवचस्ततः १६ एकमे १३

का॰त॰
१४

त्रस्ततोदेवाङ्कुरित्येषमंत्रकः पकमंत्रोऽधिकावाक्यंचतुर्दशातथागणवः १७ सर्वमंत्रोऽतिमः शोक्तो
द्वादशोऽर्थाधिकावचः अष्टाविंशतिमंत्रास्युरेकाप्यर्थाकृतिलया १८ पुनरुक्तिविस्ततोऽर्थंस्यात्रवन्तौ
कास्त्वयोदशे एकादशार्थीकृतयोऽष्टादशाश्लोकमंत्रकाः १९ उवाचवचनैःखड्गैरेकोनत्रिंशादी
रिताः गौडपादीयमाख्याब्धेःकारिकामतमद्भुतं २० पिबंतुविबुधाःसर्वेमतिनाशेयतोभवेत् २०
इतिकारिकावलिःसमाप्ता ॥ रङ्गभट्टनाटनेनांबामाकौथमवलंबता देवर्षितःसताःसंतिह
माष्टीसार्द्धमानतः १ रंगनाथसुतेनेयंश्रीलक्ष्मीतनयेनच नीलकंठेनविदुषामंत्रसंख्याप्रका
शिका २ कात्यायनीतंत्रवर्यकृताटीकायथामति प्रीयतांतेनमेदेवीभुवनेश्वरीमहेश्वरी ३
इतिश्रीरंगभट्टसुनलक्ष्मीगर्भजश्रीशैवोपनामकंठकृतायांकात्यायनीतंत्रेमंत्रव्याख्याप्रकाशि
कायांटीकायांत्रयोविंशःपटलः समाप्तः २३

15

१४

